

MAJOROSSY IMRE GÁBOR

**„KEZENEGEWS (KÖZÖNSÉGES),
REEGHY (RÉGI), YGIENLEW
(EGYENLŐ)”**

**DRASKOVICH GYÖRGY PÉCSI
PÜSPÖK MAGYAR NYELVŰ
HITVÉDELMI MUNKÁSSÁGA**

KIVONAT: A következőkben az első magyar nyelvű katolikus hitvédelmi munka vázlatos bemutatását olvashatjuk. Draskovich György pécsi püspök 1561-ben lefordította az V. században élt Lerinumi Szent Vince apologetikai munkáját, amelyben a galliai egyházatya – többek között – arra próbált mindenkor használható kritériumrendszert fölállítani, hogy mikor tekinthető egy hittanítás hitelesnek. A mű mintegy ezeresztendősen is aktuálisnak tűnhetett a horvát származású, a magyar nyelv ápolásának és a katolikus hit védelmezőjének elkötelezett egyházi és politikai személyiség számára: csakúgy, mint Vince idejében, a megjelenő és mindinkább terjedő reformációval szemben sürgetően szükségessé vált olyan, a „végeken” is érthető és használható, gyakorlati módszertan kidolgozása, amellyel a lelkipásztori aprómunkát végző papság is megvédelmezhetette a katolikus hitet. Draskovich György elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyar nyelv fejlesztésében és terjesztésében, a trienti zsinat határozatainak megvalósításában, valamint a horvát tartományok katolikusként történt megőrzésében.

KULCSSZAVAK: id. Draskovich György, Lerinumi Szent Vince, apologetika/hitvédelem, katolicizmus, katolikus, reform/megújulás, reformáció, magyar teológiai nyelv(ezet), trienti zsinat

IMRE GÁBOR MAJOROSSY

**“KEZENSEGÉWS (KÖZÖNSÉGES),
REEGHY (RÉGI), YGIENLEW
(EGYENLŐ)”**

**THE HUNGARIAN-LANGUAGE
APOLOGETIC WORKS OF GYÖRGY
DRASKOVICH, BISHOP OF PÉCS**

ABSTRACT: In 1561, the Bishop of Pécs, György Draskovich translated the apologetic work of Vincent of Lérins who lived in the 5th century. In his small book, the Gallican church father tried to establish a set of criteria that can be used at any time to determine whether a doctrine of the faith is authentic. Even after a thousand years, the treatise must have seemed topical to the ecclesiastical and political figure of Croatian origin who was committed to the cultivation of the Hungarian language and the defence of the Catholic faith. Just as in Vincent’s time, in the face of the emergence and spread of Reformation, there was an urgent need to develop a practical methodology that could be understood and used in ‘distant lands’, so that the clergy who were engaged in pastoral work, could defend the Catholic faith. György Draskovich made an unparalleled contribution to the development and dissemination of the Hungarian language, to the implementation of the decisions of the Council of Trent and to the maintaining of the Catholic Faith in the Croatian provinces.

KEYWORDS: György Draskovich, St. Vincent of Lérins, apologetics/defence of the faith, Catholicism, Catholic, reform/revival, Reformation, Hungarian theological language(s), Council of Trent

Bevezetés

Id. Draskovich György, Pécs harmincötödik püspöke 1561-ben, pécsi hivatalának immár ötödik esztendejében olyan könyvecskét tett Bécsben közzé, amely első pillantásra nem tűnik másnak, mint egy művelt püspök érdeklődő visszatekintésének a késő ókorba. A rövid címmel csak *Igen zep kenyw*-ként jelölhető munka¹ az V. században élt Lerinumi Szent Vince egyházatya *Commonitorium* megnevezésű kétrészes traktátusának fordítása, és amely első pillantásra egy a számtalan, hozzá hasonló, apologetikus vitairat közül.² Ha azonban kissé jobban megvizsgáljuk, mivel is foglalkozik az V. századi szöveg, és mi is állt Lerinumi Szent Vince tevékenységének középpontjában, szinte lehetetlen nem fölismerni azt a különös hasonlóságot,³ amely Draskovich püspököt a latin szöveg magyar közlésére indíthatta. Mindkét szerző olyan időszakban szolgálta ugyanis az egyházat, illetve védelmezte a keresztény/katolikus hitet, amikor azt súlyos, az alapvető tanítását veszélyeztető, doktrinális támadások érték. Hogy legalább nagy vonalakban megismerjük, melyek voltak ezek a támadások, illetve hogy egy XVI. századi pécsi püspök hogyan tudta V. századi előfutárának munkásságát a saját hasznára fordítani, az alábbiakban a két mű leghíresebb részletei kerülnek terítékre, amelyek a hit igazságát alátámasztó kritérium- és bizonyítékrendszerként értelmezhetők.

1 Draskovich 1561.

2 Ezek közül az egyik legismertebb: Canisius 1559, amelyet Telegdi Miklós lefordított: Telegdi 1562. Továbbiak: Georgius Scherer 1608, valamint a katolikus reform vezéralakjának műve: Bellarmino 1586, illetve: de Coster 1593.

3 A személyes névmás helyére mind Vincét – akire az alábbi szakcikk vonatkozik –, mind Draskovichot behelyettesíthetnénk: „He looks around at the church of his day and sees Christian truth everywhere under siege, everywhere contending with heretical interpretations, some even purveyed by notable churchmen like Nestorius. He himself resides in a monastery that has recently been a locus of heated theological controversy. To deal with these living issues, Vincent is seeking a rule that can be applied in his own time, indeed, a rule that has already been applied to great effect at the Councils of Nicaea and Ephesus.” Guarino 2013, 5.

A gall szerzetes és műve

Sajnos nem áll rendelkezésünkre Draskovich György könyveinek jegyzéke. Mindenesetre talán nem alaptalanul feltételezhetjük, hogy tanulmányai során Bolognában vagy Rómában hozzáférhetett a fordítása alapjául szolgáló műhöz. Az V. században tevékenykedő Lerinumi Vincét⁴ sokáig a szemipelagianizmus⁵ vádjával illették, ezért műve kevésbé volt ismert. A megszülető reformáció és az annak lényeges elemét képző megigazulás-, azaz kegyelem-tani viták során azonban ismét fölfedezték, és valóságos népszerűségnek ör-

4 Vincentius Lerinensis, magyarosan Lerinumi (Szent) Vince az V. század első felében, a ma Franciaországhoz tartozó, a közönségesen francia Riviérának nevezett terület híres fürdővárosához, Cannes-hoz közel fekvő Lérins-szigetcsoporthoz egyikén, mai nevén az alapítóról, Saint Honorat-ról elnevezett szigeten álló remetekolostorban tevékenykedő pap volt. Életéről nagyon keveset tudunk, legtöbbször Gennadius Massiliensis *De viris illustribus* (más címmel: *De scriptoribus ecclesiasticis*) című munkájából. Ebben több, az egykori Gallia provincia területén működő teológus életpályáját is összefoglalja, köztük kerül Vince is sorra művével együtt, mint aki: „composuit, ad evitanda haereticorum collegia, nitido satis et aperto sermone, validissimam disputationem, quam absconso nomine suo titulavit, Peregrini adversus haereticos.” azaz: „Peregrinus álnév alatt, világos és egyértelmű fogalmazással, hatásos vitairatot szerkesztett az eretnekek ellen.” Gennadius Massiliensis: *De scriptoribus ecclesiasticis*, PL 58, 1097B.

5 „Das Problematische am Semipelagianismusvorwurf ist also, daß beide Seiten letztlich e silentio argumentieren müssen. Weder gibt sich Vinzenz explizit als Semipelagianer zu erkennen, noch gibt es eine bessere Erklärung für wenigstens eine Passage des Commonitoriums. Der Fakten sind einfach zu wenige. Daraus ergibt sich aber auch, daß Vinzenz sein Commonitorium wohl nicht ausschließlich als Polemik gegen Augustinus geschrieben hat. [...] Für die Interpretation des Commonitoriums muß diese Frage also offengelassen werden.” Berndt 2006, 25. Az elnevezés maga csak a XVI. századból származik, és – némiképpen visszavetítve a késő ókori, patrisztikus kor vitáira is – a Pelagius-féle eretnekség (lásd alább, a 11. lábjegyzetben) enyhébb változatára utal, amely az emberi szabad akarat és az isteni kegyelem viszonyát (ismét) az emberi oldal felé billenti el. A kifejezés „bezeichnete ein Gnadensystem, das die Fähigkeit des freien Willens in bezug auf das Heil überschätzt und die Wirksamkeit und Gratuität der Gnade ungebührlich vermindert. [...] Seit dem 17. Jh. bedeutet der Semipelagianismus im eigentlichen Sinne eine im 5. und 6. Jh. besonders in Afrika und Südgallien ohne Anschluß an Pelagius entstandene Reaktion gegen Augustinus’ System von der allgemeinen Notwendigkeit und dem Vorrang der Gnade im Heilsprozeß, die aus der 2. Synode von Orange verurteilt wurde und deren Vertreter in der früheren Liturgie ‚massilienses‘ oder ‚pelagianorum reliquiae‘ genannt wurden.” LThK 1964, 650–651.

vendhetett,⁶ hiszen sokan fölismerték a hitvitákban való alkalmazhatóságát. Intellektuális szempontból tehát kifejezetten figyelemre méltó, hogy korának egyik, a szó jó értelmében legdivatosabb, egyben pedig leghasznosabb törekvésébe iratkozott Draskovich be azzal, hogy immár magyarul is megjelentette Vince egyetlen ismert művét. A kétrészes értekezés az egyház története során bizonyos értelemben mindig aktuális kérdést állít a vizsgálat középpontjába: Hogyan dönthető el, hogy egy tan, illetve hittanítás helyes-e, vagy sem? Nyilvánvaló tehát, hogy elsősorban nem is teológiai, hanem ismeretelméleti problémáról van szó, amelyet – ezúttal – a hittudomány tárgykörében kell megoldani.⁷ Ha Draskovich korára, a XVI. század második felére tekintünk, máris sejthetjük, hogy pontosan az az általános kérdésfölvetés ragadhatta meg, amelyet Vince többször is megfogalmaz:

„Saepe igitur magno studio et summa attentione perquirens a quamplurimis sanctitate et doctrina praestantibus viris quonam modo possim certa quadam et quasi generali ac regulari via catholicae fidei veritatem ab haereticae pravitatis falsitate discernere [...]”⁸

6 „But Vincent’s slim volume was rediscovered in the sixteenth century, giving rise to multiple editions and translations. Thirty-five editions of the Commonitorium appeared in the sixteenth century [...]” Guarino 2013, 1. „The Canon enjoyed great popularity in the sixteenth century, and was used as a means of ecumenical dialogue between moderate Catholics and Protestants. The work had been lost during the Middle Ages, but resurfaced during the Renaissance and was first published in 1528.” Stewart 2015, 19.

7 „Man kann nicht leugnen, dass die Fragen, die vom Mönch von Lérins gestellt wurden, heute als Problematiken theologischer Epistemologie klassifiziert würden. Das, was aus dem Commonitorium hervorgeht, sind in der Tat typische Fragen der Methodologie, die zu den Quellen zurückweisen und zu der entsprechenden theologischen Methode für einen korrekten theologischen Denkansatz der Problematik um die Auslegung der fides quae sowie die Festigkeit und Freiheit der fides qua führen.” Fisichella 2017, 517.

8 S. Vincentii Lirinensis: Commonitorium primum, cap. 2. PL 50, 639. A mű minden bizonynyal 434-ben keletkezhetett, hiszen a szerző az efezusi zsinatot mint három esztendővel korábban történt eseményt említi: „exemplum adhibuimus sancti Concilii quod ante triennium ferme in Asia apud Ephesum celebratum est” Comm. II, 29. PL 50, 678; azaz: „példáját alkalmazzuk a szent zsinatnak, mely három év előtt, Ázsiában [sc. Asia provinciában], Efezusban tartatott”.

Azaz Draskovich szerint:

„Gyakorta azért nagy zorgalmatossaggal, es felette nagy figyelmetesseggel kerdezkedwen, nagy sok zenthseggel es tudomannyal rakwa emberektwl, my modon, nemynemw bizonyos, es wgy mynth kewzenseges es mertekletes wttal, az kewzenseges kereztyē hytnek igassagat, az Erethneksegeknek hamyssagnak alnoksagatwl el valazthatnam.”⁹

Illetve mai magyar nyelven:

„Gyakran és nagy igyekezettel, valamint fokozott érdeklődéssel teszik föl a kérdést többen olyanok, akik a szentséghez és a tanításhoz közel állnak, hogy vajon miképpen lehetséges bizonyossággal és általános érvénnyel a katolikus hit igazságát az eretnek hamisság tévességétől megkülönböztetni [...]”

A métely ráadásul szentírási megalapozottságú,¹⁰ hiszen ott mindenki találhat magának érvet, így azután különösen is sürgetőnek tűnik a kérdés megválaszolása. Mielőtt Vince erre rátérne, névsorolvasást tart az addigi, nem túl hosszú egyháztörténelem néhány nevesebb és kevésbé neves eretnekéből.¹¹

9 Draskovich 1561, A8v–Br (ívjel, sorszám, verso, recto).

10 „Quia videlicet[*t*] Scripturam sacram pro ipsa sua altitudine non uno eodemque sensu universi accipiunt, sed ejusdem eloquia aliter atque aliter alius atque alius interpretatur; ut pene quot homines sunt, tot illinc sententiae erui posse videantur.” (Comm. I, 2. PL 50, 640.) Azaz: „Mert hiszen a Szentírást nem a maga teljességében, egyetemes érvényében fogadják el, hanem hol egyik, hol másik más- és másféleképpen értelmezi, így azután úgy tűnik, mintha annyi értelmezés lenne, ahány ember.” „One needs only to glance at the long roster of heretics who have plagued the church to see the problem. Vincent then presents us with a rogues’ gallery of heretics: Donatus, Arius, Apollinaris, Pelagius, and Nestorius – to name only a few. Because heresiarchs claim biblical support (indeed, Vincent will argue that a distinguishing mark of heretics is that they always have a thousand citations at hand), we need a rule that helps us discern proper from improper interpretations of Scripture.” Guarino 2013, 5.

11 „Aliter namque illam Novatianus, aliter Sabellius, aliter Donatus exponit, aliter Arius, Eunomius, Macedonius; aliter Photinus, Apollinaris, Priscillianus, aliter Jovinianus, Pelagius, Caelestius; aliter postremo Nestorius.” Comm. I, 2. PL 50, 640. Azaz: „Másképp fejt ki Novatianus, másképpen Sabellius, másképpen Donatus, másképpen Arius, Eunomius, Ma-

A lista annyi tanulsággal legalábbis szolgál, hogy szereplői elkötelezetten küzdtek a maguk igazáért – gyakran még azon túl is, hogy az egyház azon igazukat, azaz tévtanításukat elítélte. Egyúttal pedig a szerző kettős célkitűzése is világossá válik: egyrészt az igaz és hamis elméleti elkülönítése, másrészt a kétséges esetekkel szembeni helyes egyéni magatartás kialakítása. Figyelemre méltó az ehhez vezető módszer, amely kettős gyökerű: „propheticae et apostolicae interpretationis linea”.¹² Nem nehéz emögött a kettős, isteni és emberi, azaz a Szentlélek vezetésével és az egyháznak mint közösségnek a hitelesítésével történő vizsgálatot fölfedezni, így máris megnyílik a lehetőség az eredményes megkülönböztetéssel kecsegtető kritériumrendszer kialakítására.

A definíció kísérlete: a Canon

A hálás utókor Canonnak, azaz zsinórmértéknek nevezte el Vince művének azon részletét, amelyben meghatározza, hogyan lehetséges kétely esetén dönteni. A szöveg igen sűrű, mégis teljességgel világos:

cedonius; másképpen Photinus, Apollinaris, Priscillianus, másképpen Jovinianus, Pelagius, Caelestius, végül pedig másképpen Nestorius.” A felsorolt tanítók nagy része mára még a teológusok számára is feledésbe merült, esetleg a patrisztikával foglalkozó szakemberek tudják valamennyit beazonosítani. Aki azonban mégis figyelemre méltó szerepet játszott a teológia, azon belül is a dogmatörténet, mindenekelőtt a Szentháromságról, valamint Krisztus személyéről, illetve az isteni kegyelemről szóló hittanítás kialakításában – pontosabban éppenséggel eltorzításában –, az Novatianus, Sabellius, illetve Pelagius volt. Novatianus a III. században a súlyos bűnben elbukottaktól tagadta meg a föloldozást, így korlátozva az isteni irgalmasságot. A szintén III. századi Sabellius szerint a szentháromsági személyek valójában csak az egyetlen istenség megnyilvánulási módjai. Arius (Areios) a legismertebb a III–IV. század fordulójáról: tévtanítása szerint Krisztus maga is teremtmény, és így pusztán hasonlatos, ám nem egylényegű az Atyával. Pelagius (és Caelestius), pontosabban a nekik tulajdonított, csak az ellenfelek által ránk maradt eretnekségek voltaképpen összetartoznak, és eltérnek az előzőektől. Ezek ugyanis a kegyelmi állapotról, illetve a(z áteredő, illetve időközben elkövetett) bűnöktől terhelt emberre irányuló kegyelemről szólnak: az üdvösséget eredményező cselekedethez a kegyelem pusztán járulékos segítség lenne, nem pedig elengedhetetlen támasz Istentől. Végül pedig Nestorius egyrészt szétválasztotta Krisztus isteni és emberi mivoltát, másrészt – következképp – Szűz Máriára csak mint Krisztus-szülőre és nem Istenszülőre tekintett.

12 „Az értelmezés prófétai és apostoli vonala” [sc. követtetik].

„In ipsa item Catholica Ecclesia magnopere curandum est ut id teneamus quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est. Hoc est etenim vere proprieque catholicum, quod ipsa vis nominis ratioque declarat, quae omnia fere universaliter comprehendit. Sed hoc ita demum fiet, si sequamur universitatem, antiquitatem, consensionem.”¹³

Azaz:

„A Katolikus Egyházban különösen ügyeljünk arra, hogy azt valljuk, amit mindenütt, mindig, mindenki hisz. Ez ugyanis a valóságosan katolikus, amit maga a szónak az ereje és jelentése világosan kifejez, amely mindent szinte általánosan magában foglal. Ez pedig így is lesz, ha követjük az egyetemességet, a régiséget és a közmegegyezés(ese)t.”

Hiába telt el még csupán néhány évszázad az egyház történetéből, Vince mégis tud meríteni ebből a nem túl hosszú hagyományból. Az első mondatban a katolikus¹⁴ szót értelmezi, a másodikban pedig rámutat, hogy éppen így tett. Érvelése ezzel némi tautologikus¹⁵ zamatot nyer – a Katolikus Egyházban azt

13 Comm. I, 2. PL 50, 640.

14 A szót az eredeti értelmében, mégpedig az egyház egészére vonatkoztatva Antiochiai Szent Ignác (? – 120) alkalmazta: „ὄπου ἂν φανῆ ὁ ἐπίσκοπος, ἐκεῖ τὸ πλῆθος ἦτω, ὡσπερ ὅπου ἂν ἦ Ἰησοῦς Χριστός, ἐκεῖ ἡ καθολικὴ ἐκκλησία.” Smyrn. VIII, 2. in: *The Apostolic Fathers I*, (ed. and translated by Bart D. Ehrman), Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 2003. 304. Azaz: „Ahol a püspök megjelenik, ott legyen a sokaság, ugyanúgy, amint ahol Jézus Krisztus van, ott van a katolikus (egyetemes) egyház.” Szent Ignác levele a szmirnaiakhoz, VIII, 2. ford. Vanyó László, in: *Apostoli atyák* (Ókeresztény írók 3.), szerk. Vanyó László, a fordítás némiképp magyarítva), Szent István Társulat, Budapest, 1980. 103. A mű újabb kiadása: Ókori keresztény írók 1. (Apostoli atyák), szerk.: Perendy László, Szent István Társulat, Budapest, 2018.

15 „Der Zusammenhang ist klar: Aller Erörterungen des Vincentius, all seine Behauptungen, seine Ratschläge schwimmen gleichsam in der Luft, und wenn er irgend einen Beweis versucht, kommt leicht ein circulus vitiosus heraus.” Joseph Adam Lortz: *Der Canon des Vincentius von Lerin*, in: *Der Katholik*, 93. (1913), 251. Sebastian Berndt azonban tiltakozik: „Sofern unter »Katholizität« die Übereinstimmung im Wesen einer Lehre zwischen allen (oder zumindest fast allen) Glaubenden aller Zeiten verstanden wird, trifft dies als Bezeichnung des vinzenzischen Kriteriums sicher zu. Jedoch ist der daraus gezogene Schluß, daß es sich um einen Zirkelschluß handle, nicht korrekt, da die genauere Entfaltung dieses Krite-

hisszük, ami katolikus –, ugyanakkor mégis következetes, hiszen a jelző összetevőit tekinti át. A hit tartalmát (id/az, azt) ugyanis térben, időben és személyes vonatkozásban jelöli meg. Ha mindhárom peremfeltétel átfogó [*ubique, semper, ab omnibus* / mindenütt, mindig, mindenki(től)], akkor hívható a hittartalom katolikusnak.

Vince mindazonáltal szükségét érezte, hogy a meghatározás elemeit egyenként is kifejtse: mit is jelent konkrétan az egyetemesség, a régiség és a közmegegyezés:

„Sequemur autem universitatem hoc modo, si hanc unam fidem veram esse fateamur quam tota per orbem terrarum confitetur Ecclesia; antiquitatem vero ita, si ab his sensibus nullatenus recedamus quos sanctos majores ac patres nostros celebrasse manifestum est: consensionem quoque itidem, si, in ipsa vetustate, omnium vel certe pene omnium sacerdotum pariter et magistrorum definitiones sententiasque sectemur.”¹⁶

riums ja gerade eine Vorgehensweise zeigt, wie diese Katholizität festzustellen sei – nämlich auf verschiedenen Wegen, je nachdem wie kompliziert sich die Situation darstellt. Als Kriterien kommen dabei in Betracht: Schrift, Tradition, universitas, antiquitas, Konzil, Mehrheitsmeinung der Väter. Dabei erscheint die Schrift zwar als höchste, aber auch auslegungsbedürftige Autorität, weshalb die Tradition der katholischen Kirche hinzutreten muß; diese hingegen kann durch die weiteren Kriterien bestimmt werden.” Berndt 2006, 34.

- 16 Comm. I, 2. PL 50, 640. Érdemes megjegyezni, hogy Vince nagy didaktikus érzékkel művének nagyjából háromnegyedénél ismét felsorolja a kritériumokat: „Hoc scilicet facere magnopere curabunt, quod in principio Commonitorii istius sanctos et doctos viros nobis tradidisse scripsimus, ut divinum Canonem secundum universalis Ecclesiae traditiones et juxta Catholici dogmatis regulas interpretentur; in qua item Catholica et apostolica Ecclesia sequantur necesse est universitatem, antiquitatem, consensionem.” Comm. I, 27. PL 50, 674. „Nagy igyekezettel lesznek tehát azon, hogy azt tegyék, amit jelen Commonitorium elején a szent és tanult férfiakról örökölt hagyományról írtunk, nevezetesen, hogy az isteni Canont az egyetemes egyház hagyománya és a katolikus dogma [hittanítás] szabályai szerint kell értelmezni, és amely katolikus és apostoli egyházban az egyetemességet, a régiséget és a konszenzust szükséges követni.”

Azaz:

„Az egyetemességet pedig akkor követjük, ha azt az egyetlen hitet valljuk igaznak, melyet az egész egyház az egész földkerekségen vall. A régiséget pedig akkor, ha semmiképpen sem térünk el azon értelmezésektől, melyeket szent előjáróink és atyáink nyilvánvalóan vallottak. A közmegegyezést pedig abban lelhetjük meg, ha magában a régiségben valamennyi, vagy legalábbis majdnem valamennyi lelkipásztor, illetve tanítómester meghatározásait és döntéseit követjük.”

Föltűnhet, hogy valamennyi kritérium elemzésekor szerepet kap a közösségi jelleg: az egyház, az elődök és atyák, illetve a lelkipásztorok és tanítómesterek. Nincsen szó tehát egyetlen, megkérdőjelezhetetlen tekintély mindent átütő véleménydiktatúrájáról, amely elegendően erős lenne a tévtanítások elfojtásához, hanem egyértelműen fontosabb az imádkozó közösség, amely az elsajátított és megélt hitet megőrzi és átadja.

Mit is jelenthetett konkrétan az első két elem? Vince szerzetespapként, tehát a kor intellektuális elitjének tagjaként valamennyire járatos¹⁷ lehetett a történelemben, így talán nem alaptalanul föltételezhetjük, hogy hallhatott már Indiáról – legalább Nagy Sándor tettei ürügyén –, továbbá tudhatta, hogy Africa provinciában is élhetnek keresztények, hiszen Augustinus Aurelius, a későbbi Szent Ágoston 430-ban halt meg. Számára a „mindenütt” aligha jelenthetett többet az egykor még egységes Római Birodalomnál, hiszen Európa nagy részén ekkor még barbárok, többnyire germánok éltek, akik egyre nagyobb számban betelepülve immár fönnállásában fenyegették a Nyugatrómai Birodalmat – amelynek immár formális bukása közismert módon 476-ban be is következett –, ám addigra többé-kevésbé már legyőzte a Szentháromság belső viszonyait helytelenül magyarázó Ariust és követőit, az arianizmust.

17 Jogos kérdés marad persze, hogy meddig terjedhetett a műveltsége. Gennadius mindenestre csak a Szentírás és az egyházatyák ismeretéről szól: „vir in Scripturis sanctis doctus, et notitia ecclesiasticorum dogmatum sufficienter instructus”. Gennadius Massiliensis: De scriptoribus ecclesiasticis, PL 58, 1097A–B.

Hasonlóan, úgymond, korlátozottan egyetemes lehet a „mindig” határozószó jelentése. Mindig, azaz immár nagyjából négyszáz éve élhetett a tapasztalat, hogy a keresztény tanítás fönmaradt, és nemcsak vértanúkat adott, hanem élő követőket, valamint egyházszervezetet is. És ez máris átvezet a „mindenki” értelmezési lehetőségéhez, amelyet még a fentiekén túl is árnyalni kell. Vince számára ugyanis a „mindenki” is korlátozott jelentésű: aligha jelenthet többet, mint valamennyi hívőt. Az azonos hitet vallók pedig közösséget alkotnak: „in unius tamen Ecclesiae Catholicae communione et fide permanentes.”¹⁸ Ez azonban mégsem jelent demokratikusan kialakított hitletéteményt: a Timóteushoz írt levelek szinte megegyező szöveghelyeihez¹⁹ kapcsolódóan rámutat a veze-

18 Comm. I, 3. PL 50, 641. Másutt hasonlóképpen: „[...] in omnibus, inquit, Ecclesiis sanctorum doceo, id est, Catholicorum: quae ideo sanctae sunt, quia in fidei communione persistent.” Comm. I, 28. PL 50, 676. ([...] a katolikus szentek valamennyi, így szól, egyházában tanítók, melyek azért szentek, mert a hit közösségében kitaranak.) A mondatból kitűnik, hogy az *ecclesia* szó az eredeti értelemhez közelebb álló módon gyülekezetet jelent.

19 Vince Szent Pál mindkét, Timóteushoz írott leveléhez visszanyúl. Az első szó szerinti idézetben („o Timothee depositum custodi”, azaz: Ó, Timóteus, őrizd meg a [rád bízott] letéteményt [= hagyományt]). 1Tim 6,20; Comm. I, 21. PL 50, 666.) a levélben és Vincénél egyaránt éppen a tanításban örökölt és az újdonságoktól veszélyeztetett hitletéteményről esik szó: „devitans profanas vocum novitates et oppositiones falsi nominis scientiae” (Elkerülve a szavak világias újításait, az áltudomány ellenvetéseit [helyesen: a hamis módon tudásnak nevezett ismeret ellentmondásait: ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως].) „Dieser Begriff παραθήκη ist im NT nur in den Pastoralbriefen (noch 2 Tim 1,12.14) ge-bracht. Er ist aus dem Bereich des Rechtslebens übernommen, wo damit ursprünglich eine Sache bezeichnet wurde (depositum), welche jemandem zu treuen Händen (φυλάσσειν) übergeben wurde. Der mit der Aufbewahrung Beauftragte hatte für die Unversehrtheit des ‘anvertrauten Gutes’ zu sorgen.” Oberlinner 1994, 309. A kifejezés („depositum custodi”) másik előfordulásakor Pál a Szentleket is segítségül hívja: „bonum depositum custodi per Spiritum Sanctum” (Őrizd meg a jó letéteményt [=hagyományt], a Szentlélek erejével) 2Tim 1,14. „Die παραθήκη ist also ‘das dem Apostel zugeschriebene Lehrgut’ (Michael Wolter: Pastoralbriefe I. (Kommentar zum ersten Timotheusbrief), Vandenhoeck & Ruprecht, 1988. 124), welches dem Schüler übergeben wird, damit er es unversehrt bewahre und weitergebe. [...] Zum verpflichtenden Traditionsgut wird die christliche Botschaft erst in den christlichen Gemeinden der nachpaulinischen Zeit. Die Funktion der Paulus wird darin gesehen, daß er entscheidenden Anteil an der Ausbildung der παραθήκη hat.” Oberlinner 1995, 49.; 52. Az örökség/áthagyományozottság témájában Rino Fisichella visszanyúl a 14. lábjegyzetben már említett Antiochiai Szent Ignácnak egy másik, a filadelfiaiakhoz írott leveléhez: „Wie man [im zitierten Ignatiusbrief] bemerkt, bezeichnet der Bischof ein Kriterium, das unserer Meinung nach einen Wert von großer Dichte besitzt. Das Archiv Jesu ist nicht ein Berg von verstaubtem Papier, sondern ein lebendiges Ereignis. Christus bleibt le-

tők felelősségére,²⁰ ami a hívek és a papság közötti megkülönböztetés irányába mutat.²¹ Amint a 19. lábjegyzetben olvasható, a hitletétemény minél pontosabb meghatározása iránti erőfeszítése során Vince használ egy olyan szót (*novitates*), amely azután mindvégig fontos szerepet játszik a szövegében.²² A szó sokrétű – és az értekezésben sejtethető módon negatív jelentésű – alkalmazását e helyütt nem mutathatjuk be részletesen, elegendő egyetlen idézetet idézni, amelyet Szent István pápától²³ állít származni: „Nihil novandum nisi quod tra-

bendig im Glauben, der von einer lebendigen Gemeinde übermittle wird, die von ihm lebt. [...] Die Überlieferung ist folglich lebendig, weil die Wahrheit, die sie in sich birgt, aufrechterhalten wird als lebendige Themen, die mit einem konkreten Werk der Auslegung des Wachstums, der Anpassung und der Integration die Wahrheit des depositum[s] (des Aufzubewahrenden) entwickeln.” Fisichella: art. cit., 509. A hivatkozott levélrészlet: „ἐπεὶ ἤκουσά τινων λεγόντων, ὅτι ἐὰν μὴ ἐν τοῖς ἀρχαίοις εὖρω ἐν τῷ εὐαγγελίῳ οὐ πιστεύω· καὶ λέγοντός μου αὐτοῖς ὅτι γέγραπται, ἀπεκρίθησάν μοι ὅτι πρόκειται. ἐμοὶ δὲ ἀρχαία ἐστὶν Ἰησοῦς Χριστός, τὰ ἄθικτα ἀρχαία ὁ σταυρὸς αὐτοῦ καὶ ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀνάστασις αὐτοῦ καὶ ἡ πίστις ἡ δι’ αὐτοῦ, ἐν οἷς θέλω ἐν τῇ προσευχῇ ὑμῶν δικαιοθῆναι.” Philad. VIII, 2. in: *The Apostolic Fathers I*, (ed. and translated by Bart D. Ehrman), Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 2003. 291. Azaz: „Aztán hallottam, hogy egyesek azt mondták: ha a régiéknél nem találok, nem hiszem az evangéliumban sem. Amikor azt válaszoltam nekik, hogy megíratott, azt mondták rá: ez a kérdés. Az én okmányom azonban Jézus Krisztus, sértetlen okiratom [pedig a / ugyanis a (legalábbis, ha az a célunk, hogy a mondatnak legyen értelme... M. I. G.)] keresztye, az ő halála, feltámadása és az általa való hit, melyben imáitok által meg akarok igazulni.” Szent Ignác levele a filadelfiaiakhoz, VIII, 2. ford. Vanyó László, in: *Apostoli atyák*, id. kiad., 101.

- 20 „O Timothee, inquit, depositum custodi, devitans profanas vocum novitates. O! Exclamatio ista et praescientiae est pariter et charitatis. Praevidebat enim futuros, quos etiam praedolebat, errores. Quis est hodie Timotheus nisi vel generaliter universa Ecclesia, vel specialiter totum corpus Praepositorum, qui integram divini cultus scientiam vel habere ipsi debent vel aliis infundere?” Comm. I, 22. PL 50, 667. (Ó, Timóteus, őrizd meg a rád bízott kincset, elkerülve a szavak világius újításait. Ó! Ez a felkiáltás mind az előre tudáshoz, mind a szeretethez tartozik. Látja ugyanis előre a jövőbeli hibákat, amelyeket már előre fájjal. Ugyan ki más lenne manapság Timóteus, ha nem vagy általában az egyház, vagy konkrétan az előljárók testülete, akiknek az istentisztelet teljes ismeretét birtokolni, vagy másokba átplántálni kell?)
- 21 „Damit wird deutlich, daß hier die lehramtliche Festschreibung und die Klerikalisierung des Dogmas vorbereitet wurde.” Filser 2001, 61.
- 22 A mű teljes címében is szerepel: „Incipit tractatus Peregrini pro Catholicae fidei antiquitate et universitate adversus prophanas omnium Haereticorum novitates.” (Kezdődik Peregrinus értekezése a katolikus hit régisége és egyetemessége érdekében valamennyi eretnek közönséges újításával szemben.) Comm. Praef., PL 50, 637.
- 23 Szent István pápa (254–257) a karthágói Ciprián (Cyprianus Carthaginensis) püspökkel folytatott vitája miatt nevezetes, amelyet abban a kérdésben folytattak, hogy vajon az eret-

ditum est.”²⁴ (Semmit sem újítani, kivéve az áthagyományozottat.) Az újdonság-újítás fogalma pedig lényeges motivikus kapcsolatként működik az itt említett értekezések között, amint az a következőkben kiderül.

Draskovich főnyereménye

Annak igazolását, hogy az újítás, az újdonságok keresése, sőt hajhászása valóban jelentős szerepet játszik, kissé távolabbról kell kezdenünk. A pécsi püspök legjelentősebb munkája az az *Epistola pastoralis*, amelyet az itt vizsgált magyar nyelvű könyvecske előtt két esztendővel, 1559-ben azért adott közre, mert – amint a történelemből jól tudjuk – a Pécszet már 1543 közepétől átújító török megszállás alatt nem tudta egyházmegyéje kormányzását személyesen ellátni.

nekek által kiszolgáltatott keresztség érvényes-e. Vitapartnerével szemben ragaszkodott az egyetlen keresztséghez, amely szinte minden esetben érvényes – amely megközelítés azután általánossá vált az egyházban. Az örökség megőrzése és átadása több helyütt előkerül, valamennyi a következő szentírási helyre támaszkodik: „Ahhoz, amit mondok, ne tegyetek hozzá semmit és ne is vegyetek el belőle, hanem tartsátok meg az Úr, a ti Istenetek parancsait, amelyeket adok nektek. [...] Amit parancsolok, azt tartsátok meg pontosan, ne tegyetek hozzá, de ne is vegyetek el belőle semmit.” MTörv 4,2; 13,1. Továbbá: „φωλάξεις δὲ ἃ παρέλαβες, μήτε προστιθεις μήτε ἀφαιρῶν.” Milavec 2004, 14, (IV,13b-c). „Tartsd meg, amit kaptál, se ne tégy hozzá, se el ne végy belőle!” Didakhé, azaz: A tizenkét apostol tanítása, ford. Vanyó László, in: *Apostoli atyák*, id. kiad., 50. „nihil innouetur, inquit, nisi quod traditum est” (semmi ne újítassék meg, csak az örökségül kapott [dolog]) Cyprianus Cartaginensis: *Epistula* 74,1. (Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum 3/2, ed. Wilhelm Hartel, k.u.k. Akademie der Wissenschaften, Wien, 1871. 800). „Ἄλλ’ ὁ γε Στέφανος μὴ δεῖν τι νεώτερον παρὰ τὴν κρατήσασαν ἀρχήθεν παράδοσιν ἐπικαινοτομεῖν οἰόμενος.” Kaisareiai Eusebios: *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, VII, 3. PG 20, 641.; azaz: „Ám István úgy vélte, nem szükséges a kezdettől érvényben lévő hagyományt megújítani.” Világosan látszik tehát, hogy Vince az V. században egy eleven biblikus és patrisztikus hagyományba iratkozik be. Ugyanakkor nem zárkózik el a módszer, a nyelvezet újításától sem: „Eadem tamen quae didicisti doce, ut cum dicas nove, non dicas nova.” Comm. I, 22. PL 50, 667. „mykoron walamyth wyonnan mondaz, wgy bezellyed hogy walamy wy dolgoth ne mongy.” Draskovich 1561, 10; 21, Lv.

24 Comm. I, 6. PL 50, 646. Még egy kulcsmondat későbből: „Nam si vitanda est novitas, tenenda est antiquitas; et si prophana est novitas, sacrata est vetustas.” Comm. I, 21. PL 50, 666.; azaz: Ha ugyanis az újítás kerülendő, [akkor] a régiség megőrzendő; és ha az újítás közönséges, [akkor] az ősiség megszentelt.

A korszak történetéből, továbbá Draskovich addigi munkásságából²⁵ is kikövetkeztethető módon ennek is a hitújítás terjedése, annak okai, továbbá – sokkal kisebb hangsúllyal – a politikai helyzet a témája. Amiért számunkra most figyelemre méltó lehet, az éppen az újdonságok iránti kíváncsiságnak mint veszélyforrásnak az azonosítása: „novarum scilicet rerum curiositas, et mutuae refrixio charitatis, e quibus infoelicissimi duo isti bubones proruperunt: ex uno quidem latere Turcica tyrannis, ex altero vero haeresis Lutherana.”²⁶ (Az új dolgok iránti kíváncsiság és a kölcsönös szeretet kihűlése, amelyekből a következő két kelevény tör elő: egyik oldalon a török zsarnokság, a másikon pedig a lutheri eretnokség.) Később a megoldások egyikeként is az újdonságok iránti kíváncsiság kiirtását javasolja.²⁷

Ebből a szempontból máris világosabb, hogy miért jöhetett Draskovich György számára Lerinumi Szent Vince értekezése kapóra. Fölismerte az V. századi hitvédelmi értekezés XVI. századi aktualitását, azt a hasonló *Sitz im Lebent*, amely a közel ezer esztendő szövegét változatlanul alkalmassá tette a hit megvédelmezésére. Ha tehát ebből a szempontból tekintünk a Canonra, a szóhasználat és a szóválasztás különös jelentőséget látszik hordozni, ezért álljon itt most Lerinumi Szent Vince és Draskovich György elemzendő szövegrészlete egyaránt teljes egészében:

-
- 25 Még 1551-ben jelenteti meg a *Confutatio* című, Kálvin tanai ellen szóló vitairatát, amelyben egyetlen teológiai problémára, mégpedig az oltáriszentségben valóságosan jelen lévő Jézus Krisztusra összpontosít. A vitairat hangnemében élesebb, érvelésmódjában pedig módszeresebb és szélesebb körű a pásztorlevélénél, és így természetesen a Vince-fordításnál is. Kálvint kemény szavakkal ostorozza, magyarázatai pedig argumentumokra és responsiókra oszlanak. Álláspontjának alátámasztásához nemcsak bibliai szöveghelyeket idéz, hanem görög (pl. Aranyszájú Szent János) és latin (pl. Szent Ágoston) egyházatyákat is.
- 26 *Epistola paraenetica, quam Georgius Drascovitius electus episcopus quinqueecclesiarum, ac laudatissimi caesaris Ferdinandi in Hungaria consiliarius, ad dioecesanos suos dedit, in aedibus Collegii Caesariae Societatis Nominis Jesu, Vienna, 1559.* 6,2b–6a. A „haeresis Lutherana” fogalmába Draskovich valószínűsíthető módon valamennyi, a korszakban már kialakuló és terjedő irányzatot beleértette.
- 27 „[N]ecesse in primis erit, curiositatem novarum rerum ex animo excutere” Draskovich: *Epistola*, 9,23b; azaz: mindenekelőtt az lesz szükséges, hogy az új dolgok iránti kíváncsiságot a lélekből kiirtsuk.

„In ipsa item Catholica Ecclesia magnopere curandum est ut id teneamus quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est. Hoc est etenim vere proprieque catholicum, quod ipsa vis nominis ratioque declarat, quae omnia fere universaliter comprehendit. Sed hoc ita demum fiet, si sequamur universitatem, antiquitatem, consensionem. Sequemur autem universitatem hoc modo, si hanc unam fidem veram esse fateamur quam tota per orbem terrarum confitetur Ecclesia; antiquitatem vero ita, si ab his sensibus nullatenus recedamus quos sanctos majores ac patres nostros celebrasse manifestum est: consensionem quoque itidem, si, in ipsa vetustate, omnium vel certe pene omnium sacerdotum pariter et magistrorum definitiones sententiasque sectemur.”²⁸

Azaz:

„Az kezensegews anyazenthegyhazban keneglen, erewssen gondot kel vyeselnye, hogy azt tarchyok, az myt myndenwt es azt, az myt mindenkoron, es myndnyayan hytttek ez igazan, es kywaltkeppen kezewnsesgesnek mondattatyk (az mynt az ighenek ereye, es az tulaydonsaga mutattya) mely ighenek ereye, myndeneket igazan kezewnsesges keppen be foglal. De ez ugy lezen megh, hogy ha kwettyewk az kereztyenssegnek kezensegews woltat, reeghy woltat, es ygienlew keppen valo ertelmet. Kwuettyewk kenyglen az kereztyēssegnek kewzenseghes woltat imekeppen: hogy ha ez egyetlē egy hytet igaznak vallyok, mellyet ez zelews fewlden valo tellyes egyhaz wall: az regy woltat kedyglen wgy, hogy ha semmykeppen a fele ertelmektwl el nem tawozonk, mellyeket az my zenth eleynk es atyaynk hogy tartottak legyen, nyluan vagon: ighenlewe ertelmetys azon modon, hogy ha az regysegeben mynden awagy nagyob reez papoknak, es zenthyrasbely Doctoroknak vegezeseket es ertelmeket kwuettyewk.”²⁹

Azonnal föltűnik, hogy míg Vincénél a *catholicus* szó ebben az eredeti, görög alakjában kulcsszerepet hordoz, György püspök még ezt is magyaráítja:

28 Comm. I, 2. PL 50, 640.

29 Draskovich: Igen zep kenyw, 1,4–6. B2r–B3r.

kezensegews-re, azaz közönségesre. A szó ekkor még az általános, elterjedt, *egyetemleges* értelmet hordozza – a mai *elcsévelt, mindennapi, sőt alantas*, akár *durva* jelentés évszázadokkal később, részben német hatásra³⁰ társul hozzá, illetve a szó jelentése később ebbe az irányba alakul tovább. Itt mindenesetre a *kezensegews* jelenti egyrészt a *catholicust*, másrészt az *universalist*, ami az *ubique*, azaz a *mindenütt* főnévi szófajú kifejtése.³¹ *Kezensegews* tehát mind az egyház, mind a hit – a tautológia túlélte a fordítást. Az első, azaz a térbeli tulajdonság kifejtésénél egyértelműnek tűnik, hogy az *universitas* elterjedtséget jelent: az igaz hit az, amelyet a „széles földön [való] teljes egyház vall”. A második, az időre vonatkozó tulajdonság a hagyományhoz történő ragaszkodást írja elő: nem eltérni az értelemről, azaz attól az értelmezéstől, amelyet az elődök vallottak. Vegyük észre az apró eltérést: míg a latin szövegben előjárók és atyák szerepelnek, Draskovich *eleinket és atyáinkat* ír, vagyis tágít az eredeti értelmén, és a hívő közösségre mint a „nagyobbaknak”, vagyis az idősebbeknek, azaz az

30 Elég a *gemein* és a *Gemeinheit*, továbbá a *Gemeinde* és a *Gemeinschaft* szavakra gondolnunk. Pázmány Péter is közönségesnek fordítja a *catholicust*, de csak két elemmel, az idővel és a hellyel támasztja alá: „Az igaz Ecclesiát a Credóban, közönségesnek, Catholicának, két fő okért nevezzük: Először, az üdöre nézve: mert kiterjed minden üdőkre, az-az, minek-utána egyszer felállatott, soha semmi üdő folyásában le nem dől, el nem fogy, hanem minden üdőben megmarad, amint ezelőtt megbizonyított. [...] Másodszor, közönségesnek mondatik az Ecclesia helyre nézve: mert kiterjed minden nemzetségekre, melyek az Evangéliom zengését hallották [...]” Pázmány 1900, 423–424. Másutt hivatkozik Vincére: „Igy oluassuk hogy z Agoston, Lyrinensis es a teob reghí Doctorokis, a mit keozensegesen tanítottac a reghi z Atiac, azt ketseg nekül bizoniosnac itiltec, noha a mit ezec keozzül egy, vagi ketteo, maga ertelmebeol mondot, azt nem iauallottac mindenkor.” Pázmány 2001, 100, 19b–22. Valamint egyik latin művében idézi is: „Nec attendamus, quid horum aliquis, ex suo priuato arbitrio, priuato in cerebro natum, & ab Ecclesia non approbatum, senserit, Sed quid de communi, & consentiente iudicio Ecclesiae notauit, quid ex fontibus Ecclesiae haustum, ex eius thesauris mutuatum, consignauit: Id enim iam Patrum non est, qui errare singuli possunt, sed Ecclesiae infallibilis, Quicquid enim Patres, vno sensu, ac consensu tenuisse inuenirentur, id Ecclesia, id Catholicum, absq, vilo scrupulo, iudicari debet.” Pazmani 1975, 41r-v. Pázmány egyébként szemlátomást más Vince-szöveget használt, mint ami kétszázötven esztendővel később Migne-nél megjelenik, de a mondatok értelme nem sérül. Telegdi Miklós is ismerni látszik Vince értekezését: „Mert az koezoenséges, mely az egész vilagon ki teriedet, minden idoekben volt, vagon es leszen. [...] Hogy peniglen a mi egyhazunc mindenkoron, es mindenuet loet legyen eleituel fogua, meg bizonyul à régi conciliumokbol, es à szent doctoroknak irasokbol, ki vgan ezen tudománt hirdettéc, mellyet mi hirdetuenc.” Rupp 1898, 136.

31 Az *ubiquitas* mást jelentene: föllelhetőség.

elődöknek összességére gondol. A nyelvi árnyalatnál sokkalta fontosabb azonban az utódoknak a múlttól alkotott szemlélete, amely szerint az elődöktől kapott tanítást őrizni kell. Ezzel a megközelítéssel éppen a jóval későbbi, az 1546-ban, a trienti zsinaton formalizált katolikus álláspont kap különös hangsúlyt,³² ráadásul a Szentírást az egyház mint közösség értelmezi, értelmezését pedig hagyományozza.³³ A harmadik tulajdonság (*igyenlewe*) talán a legnehezebben

32 „[...] perspicisusque, hanc veritatem et disciplinam contineri in libris scriptis et sine scripto traditionibus, quae ab ipsius Christi ore ab Apostolis acceptae, aut ab ipsis Apostolis Spiritu Sancto dictante quasi per manus traditae ad nos usque pervenerunt, orthodoxorum Patrum exempla secuta, omnes libros tam Veteris quam Novi Testamenti, cum utriusque Unus Deus sit auctor, nec non traditiones ipsas, tum ad fidem, tum ad mores pertinentes, tamquam vel oretenus a Christo, vel a Spiritu Sancto dictatas et continua successione in Ecclesia catholica conservatas, pari pietatis affectu ac reverentia suscipit et veneratur. Sacrorum vero librorum indicem huic decreto adscribendum censuit, ne cui dubitatio suboriri possit, quinam sint, qui ab ipsa Synodo suscipiuntur. [...]” DH 1501; „[...] és elismerve, hogy ez az igazság és tanítás írott könyvekben és íratlan hagyományokban maradt fenn, melyek, miután az apostolok magának Jézusnak a szájából hallották, vagy maguk az apostolok a Szentlélek tollbamondására (indíttatására) áthagyományozták, mintegy kézzől kézre adva jutottak el hozzánk. Az igazhitű atyák példáját követve, mind az Ó-, mind az Újszövetség összes könyveit – minthogy mindkettőnek az egy Isten a szerzője –, nemkülönben mind a hitet, mind az erkölcsöket érintő hagyományokat, mint amelyeket a saját beszédével Krisztus, ill. amelyeket a Szentlélek mondott el, és a katolikus egyház szakadatlan folytonossággal megőrzött, egyenlő jámborsággal és megbecsüléssel fogadja el és tiszteli.” Denzinger–Hünemann 2004, 372.

33 Ugyanezen az ülésszakon születik az egyháznak mint értelmezésre följosított közösségnek a meghatározásáról szóló határozat: „Praeterea ad coercenda petulantia ingenia decernit, ut nemo, suae prudentiae innixus, in rebus fidei et morum, ad aedificationem doctrinae christianae pertinentium, sacram Scripturam ad suos sensus contorquens, contra eum sensum, quem tenuit et tenet sancta mater Ecclesia, cujus est judicare de vero sensu et interpretatione Scripturarum sanctarum, aut etiam contra unanimem consensum Patrum ipsam Scripturam sacram interpretari audeat, etiamsi hujusmodi interpretationes nullo umquam tempore in lucem edendae forent.” DH 1507. „Emellett a könnyelműsége hajlamosak megrendszabályozása végett határozatot hoz, hogy senki, a saját okosságára támaszkodva, a hit és az erkölcs kérdéseiben, amelyek a keresztény tanítás épülésére szolgálnak, a Szentírást – a saját értelmezése szerint kiforgatva – azon értelmezés ellenében, amelyet tartott és tart az Anyaszentegyház (akinek a tiszte megítélni a szent iratok igazi értelmét és értelmezését), vagy az atyák egyhangú értelmezése ellenében értelmezni ne merje, mégha az ilyen értelmezések sohasem kerülnének is a nyilvánosság elé.” Denzinger–Hünemann 2004, 373. Lerinumí Szent Vince művének második részében, így nyomában Draskovich György is foglalkozik a Szentírás és az azt értelmező egyház, vagyis a hagyomány viszonyával: „Diximus in superioribus hanc fuisse semper et esse hodieque Catholicorum consuetudinem, ut fidem veram duobus his modis adprobent, primum divini Canonis auctoritate,

érthető, miközben közel azonos értelmű, mint az előző, ám nem történeti, hanem egyidejű szemlélettel. Manapság szinte jobban értjük, ha úgy mondjuk: konszenzuális értelmezés – azaz olyan, amellyel legalábbis nagyjából mindenki egyetért. Vince egyháztanító nyomán György püspök megőrzi a föllázító kifejezést: *certe pene omnium sacerdotum*, hozzávetőlegesen az összes [pap, illetve a Szentírásban járatos tanító]. És itt máris fölbukkan a főntebb már elővételezett, az ősegyház és a mai, az ősegyházat gyakran túlzott igyekezettel utánozni akaró modern, már-már az egyház egységét veszélyeztető egyházi mozgalmak törekvése,³⁴ amely a tanítás megőrzését, továbbá annak, illetve a Szentírás magyarázatának jogát kiterjeszteni kívánja az egyháznak mindegyre hivatalosan, azaz a közösség által föl nem jogosított tagjaira. Mind Lerinumi Vince, mind

deinde Ecclesiae Catholicae traditione; non quia Canon solus non sibi ad universa sufficiat, sed quia verba divina pro suo plerique arbitrato interpretantes, varias opiniones erroneas concipiant, atque ideò necesse sit ut ad unam ecclesiastici sensus regulam Scripturae coelestis intelligentia dirigatur, in his duntaxat praecipue quaestionibus quibus totius Catholici dogmatis fundamenta nituntur.” Comm. II, 29. PL 50, 677. „Megh mondottok az fewlewl megh mondot yrasokban, hogy myndenkoron wolt, ma ys wagyon az kewzenseghews ygaz kereztyenewknek zokasok, hogy az ygaz hytewt, ymez keeth moddal megh byzonechyak, elewzer Isteny tewrwennek, az az, zenth yrasnak meltosagawal, Az wtan kewzenseghews Anyazenthegyhaznak keezrewl keezre adatot tanetasawal: nem azert kenyglen hogy az Isteny tewrweny awagy zenth yras wnen maganak myndenewkre elegh nem wolna, hanem azert hogy Isteny ygheketh, ky ky mynd az w akarattya zewrenth magyarázwan, kylewmb kylewmb fele welekwdesewketh es tewewlghesewket gondollya. Annakokaert zewksegh hogy az egy zenthegyhazy ertelemnek regulayara, mennyey yrasnak ertelme ygazgattassek: fee keppen penyglen azfele keresewkben, mellyekben eghez kewzenseghews kewreztyeny twdomannak fundamentomya tamazkodoth.” Draskovich 1562, 15,2–3. Pr-v.

- 34 Itt elegendő a napjainkban németországi világi hívek körében kibontakozott Synodaler Weg elnevezésű kezdeményezésre gondolni, amely egyrészt elnevezésében megtévesztő módon az egyetemes egyház szinódusi folyamatára utal, másrészt és számunkra a témába vágó módon a katolikus hittanításnak, illetve struktúrájának az ősegyházi hagyomány téves értelmezése révén, illetve a kortársi, szekularizált társadalom életmódbeli elvárásainak történő megfelelési igyekezet következtében immár egyházszakadással fenyeget. Erre éppen a hivatalos szinódusi folyamat 2022 őszén bejelentett meghosszabbítása utal egyértelműen, Róma ugyanis kísérletet tesz az egyház egységének megőrzésére. Lásd ehhez: „[...] i quali [Ladaria és Ouellet bíborosok, a Hittani és a Püspöki Kongregáció vezetői] sono entrati con franchezza e chiarezza in merito alle preoccupazioni e alle riserve relative alla metodologia, ai contenuti e alle proposte del Cammino sinodale, proponendo, a beneficio dell’unità della Chiesa e della sua missione evangelizzatrice, che le istanze sin qui emerse si inseriscano nel Sinodo della Chiesa universale.” <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2022/11/18/0861/01800.html> (a letöltés időpontja: 2022. november 18.)

Draskovich György éppen a jogosulatlan magyarázgatások ellen lép föl ezzel. Ha pedig ennek alapján megkíséreljük szinte tudománytalan leegyszerűsítéssel, mégis egységben látni, hogyan is határozta meg Vince és az ő nyomán Draskovich a katolikus hitnek az eretnek tanításoktól történő megkülönböztetésének kritériumait, akkor a következőket állapíthatjuk meg:

- az igaz hitet a teljes, egyetemes, *catholicus*, azaz *kezensegews* egyház egész közössége és nem a helyi gyülekezetek hordozzák;
- az igaz hit az elődöktől kapott hagyományban található;
- az igaz hit nem a sokféle értelmezés és magyarázás eredménye, hanem konszenzuális hittartalom.

A lista láttán emlékeznünk kell Draskovich már fentebb említett, *Epistola pastoralis* című írására, melynek segítségével könnyen megérthetjük, milyen aktualitást hordozhatott a majdnem feledésbe merült V. századi értekezés, pontosabban annak magyar nyelven történő közkinccsé tétele. Egyrészt idéztük már, milyen veszélyt láttak a hitvédők az újdonságok hajhászásában, másrészt fölismerjük a Draskovich másik művében kissé terjedelmesebben felsorolt, mégis egészen hasonló kifogásokat: a rendi hatalom és a *successio apostolica*³⁵ figyelmen kívül hagyását, ebből következően a Szentírás össze-

35 Draskovich tanulmányai során minden bizonnyal megismerte ennek az elvnek az első írásos bizonyítékát, Római Szent Kelemen első levelének idevonatkozó részét: „Ο Χριστὸς οὖν ἀπὸ τοῦ θεοῦ, καὶ οἱ ἀπόστολοι ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ. ἐγένοντο οὖν ἀμφοτέρα εὐτάκτως ἐκ θελήματος θεοῦ. Παραγγελίας οὖν λαβόντες καὶ πληροφορηθέντες διὰ τῆς ἀναστάσεως τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ πιστωθέντες ἐν τῷ λόγῳ τοῦ θεοῦ μετὰ πληροφορίας πνεύματος ἁγίου ἐξῆλθον εὐαγγελιζόμενοι τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ μέλλειν ἔρχεσθαι. Κατὰ χώρας οὖν καὶ πόλεις κηρῦσσοντες καθίστανον τὰς ἀρχὰς αὐτῶν, δοκιμάσαντες τῷ πνεύματι, εἰς ἐπισκόπους καὶ διακόνους τῶν μελλόντων πιστεῦειν.” Clemens Romanus: *Epistola I. ad Corinthios XLII, 2–4*. PG 1, 292–293. „Krisztus az Istentől, az apostolok Jézus Krisztustól, de mindkettő annak rendje szerint az Isten akaratából volt. Átvették a parancsolatokat, és Urunk Jézus Krisztus feltámadása által megbizonyosodva, és Isten igéjében megerősödve, a Szentlélek teljes birtoklásával elmentek, hogy hirdessék az evangéliumot, az Isten országát, mely el fog érkezni. Miután a különböző vidékeken és városokban hirdették az igét, előjárókat állítottak mindenütt, kiket próbára tettek a Lélekben, a püspököket és a diákonusokat, azok számára, akik hinni fognak.” Római Szent Kelemen első levele a korintusiakhoz, XLII, 2–4. ford. Ladocsi Gáspár, in: *Apostoli atyák*, id. kiad., 69–70. Jelen már ugyan nem volt, mégis Trientben hallhatott a határozattervezetről, amelyet aztán a zsinat 1563-ban el is fogadott: „Proinde sancta Synodus declarat, praeter ceteros ecclesiasticos gradus episcopos, qui in Apostolorum locum successerunt, ad hunc hierarchicum ordinem

vissza magyarázását.³⁶ Ha tehát mindkét művet ismerjük, jogosan valószínűsíthetjük Draskovich alkotói szándékát – még ha ez a kifejezés talán kissé túlzottan tudományos is a merőben gyakorlati célú hitvédelmi tevékenységgel kapcsolatban. A pécsi püspök *Epistola pastoralis* és *Igen zep kenyw* című művei ugyanis szorosan kapcsolódni tűnnek egymáshoz: az előbbi az egyházmegye klérusához,³⁷ az utóbbi – a kor művelődéstörténeti viszonyaiból következtethetően – az immár csak magyarul tudó világi elitjéhez íródhatott. A megjelenésük között eltelt alig két esztendő alatt a katolikus hit helyzete nem sokat változott – pontosabban, inkább romlott, mint javult. A reformáció továbbra is terjedt, a török megszállás nem ért véget, a pécsi egyházmegye a megyéspüspök számára továbbra is megközelíthetetlen maradt.

praecipue pertinere, et positus (sicut idem Apostolus ait) a Spiritu Sancto 'regere Ecclesiam Dei' [Act 20,28], eosque presbyteris superiores esse [...]" DH 1768. „Ezért a szent zsinat kijelenti, hogy az összes egyéb egyházi rendeken felül a püspökök, akik az apostolok helyére léptek, különösképpen beletartoznak ebbe a hierarchiába, és őket helyezte (amint az Apostol mondja) a Szentlélek 'az Egyház kormányzására' [ApCsel 20,28]; ők a papoknál feljebb valók [...]" Hitvallások, id. kiad., 419. Az Epistolában ez a gondolat különös hangsúlyt kap: „[...] in qua et ipse Apostolorum princeps diem ultimum suum clausit, martyrio coronatus glorioso, et eius successores ordine temporis Petri cathedram linea nunque interrupta ac rectissima tenerunt [...]" Dras. 11,b–15a. „[...] melyen [a földkerekségen] maga az apostolok fejedelme is, a mártíromság koszorújával megkoronázva, utolsó napját lezárta, a székét pedig utódai Péter korának egyenes rendje szerint, immár megszakítatlanul és jogosan birtokolják [...]"

- 36 Draskovich névsorolvasást tart korának tévtanítóiról, és megállapítja róluk, hogy az újdonsághajhászás jellemzi őket: „novarum scilicet rerum curiositas“. Dras. 6,2b–3a.
- 37 Fedeles Tamás kitűnő tanulmányában módszeresen áttekinti Pécs középkori társadalmi összetételét, ennek során egy-egy bekezdésben ismerteti a klerikusok csoportjait. Az aprólékos áttekintésből e helyütt elegendőnek tűnik a kutatás számbeli végkövetkeztetését idéznünk: „Pécs lakói között nagy számban található klerikusokat, amely egy püspöki székhely esetében magától értetődő. [...] Pécs egyházi intézményrendszere, s ebből adódóan a város vallási élete igen sokszínű volt a középkorban. [...] úgy tűnik tehát, hogy a Pécsen élő klerikusok létszáma 270–300 főre tehető.“ Fedeles 2009, 178.; 180. Jóllehet, Fedeles áttekintése a békeidőkre, de mindenképpen a mohácsi csatavesztés előtti időszak adataira épít, a város egyházi szervezete és arányai – legalábbis 1526-ig, illetve erősen korlátozottan a város elestéig, 1543-ig – továbbra is érvényesek lehetnek. Ám először a mohácsi csatavesztés, később pedig az 1529-es hadjárat, illetve az azt követő, immár a város elestéig tartó, folyamatos háborús események előbb a kulturális életet, majd pedig az egyház informális, később pedig már formális tevékenységét is fokozatosan fölmozdították. „A háborús pusztítás [...] megroppantotta a magyar katolikus egyházszerkezetet, és ezzel megteremtette a reformáció gyors elterjedésének feltételeit.“ Varga 2009, 591.

Jogosan képzelhetjük, hogy Draskovich úgy döntött, hogy lelkipásztori üzenetét egy másik rétegnek, a maga (fordítói) tekintélyével egy, a nagyközönség számára ismeretlen egyházatya műve révén közvetíti. Amint a tematikus és érvelésbeli hasonlóságok nyomán láthatjuk, Draskovich főnyereményként tekintett Lerinumi Szent Vince értekezésére, amely saját lelkipásztori, sőt főpásztori üzenetét tömörebben összefoglalva, ráadásul az ezer esztendő biztosította jelentősebb tekintéllyel fejtette ki. Számára nem maradt más, mint becsülettel lefordítani – pusztán azonban annyit, amennyit az üzenet átadásának szempontjából szükségesnek tartott.

Záró kitekintésként, pontosabban a szerzői szándék pontosítása érdekében érdemes egy visszapillantást vetni arra az előszóra, amelyet Draskovich a fordítása elé írt – hogy végre-valahára mindenki megértse –, latin nyelven. Ebben világosan rámutat az igaz hitet fenyegető veszélyekre:

„[...] sacrata Antiquitatem, maiorumque· diuinitus inspiratas traditiones, Sanctus vir, merito defendit. Contra vero profanam nouitatem, priuatimque excogitatas in religione opiniones, ac scripturae sacrae pro libidine cuiusque adinuentas interpretationes, iure optimo damnat.”³⁸

Azaz:

„a régi és a nagyoktól isteni sugallat nyomán elsajátított szent dolgokat illőképpen megvédelmezi. A legteljesebb joggal kárhoztartja a közönséges újításokat, az egyénileg kifundált vallási véleményeket, valamint a Szentírás kinek-kinek kénye-kedve szerinti, alaptalan értelmezéseit.”

Draskovich itt máris kilátásba helyezi, hogy mely szempontok állnak művének középpontjában: az újítások elvetése, a hit és a vallás tanításainak egyénienkénti fejlesztgetése és alakítgatása, amely éppen a Szentírás jogosulatlan, azaz fölhatalmazás nélküli értelmezéseire támaszkodik. Mind az *Epistola*, mind

38 Draskovich: Igen zep kenyw, A2v.

az *Igen zep kenyw* mérsékelt hangnemben, de megingathatatlan álláspontként képviseli az egyház hitét, ám mivel címzettjük más, nemcsak más nyelven, de más szellemi vértelenséggel is közvetítik üzenetüket.

A kétrészes *Commonitorium* a továbbiakban az előző évszázadok néhány eretnekségét,³⁹ szentségtani vitáját,⁴⁰ Szent Pál küzdelmét korának tévtanítói ellen, a Krisztus természetét és Mária tulajdonságait érintő eretnekségeket,⁴¹ valamint az azokkal szemben vallott helyes tanítást, továbbá pedig a hit két forrásának, a Szentírásnak és az azt értelmező, a hagyományt őrző egyháznak az egymáshoz való viszonyát taglalja.⁴² Draskovich a továbbiakban is hű marad a szöveghez, és követi a kétrészes eredeti értekezést, azzal együtt, hogy kettesével összevonja a fejezeteket, ami a műben való tájékozódást nem könnyíti meg. Saját leleménye azonban, hogy az összevont fejezetek élére rövid, néhány soros tartalmi kivonatot helyez, amely előzetes tájékoztatást nyújt a következő oldalakhoz, a szöveg mellé pedig közepes rendszertelenséggel címadó glosszákat illeszt.

Draskovich fordításának recepciójáról alig állapítható meg valami. Lerinumi Szent Vince értekezését Pázmány több helyütt megemlíti,⁴³ de Drasko-

39 A többnyire a már említett névsorolvasásban szereplő tévtanítók, azaz Novatianus, Sabelius, Donatus, Arius, Eunomius, Macedonius, Photinus, Apollinaris, Priscillianus, Jovinianus, Pelagius, Caelestius és Nestorius.

40 Lásd: 23. lábjegyzet.

41 Vagyis a khalkédóni zsinat (451-ben: „ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν Χριστὸν, υἰόν, κύριον, μονογενή, ἐκ δύο φύσεων, ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαρέτως, ἀχωρίστως, γνωρίζομενον· οὐδαμοῦ τῆς τῶν φύσεων διαφορᾶς ἀνηρημένης διὰ τὴν ἕνωσιν, σωζομένης δὲ μᾶλλον τῆς ιδιότητος ἐκατέρας φύσεως καὶ εἰς ἓν πρόσωπον καὶ μίαν ὑπόστασιν συντρεχούσης, οὐχ εἰς δύο πρόσωπα μερίζομενον ἢ διαρούμενον, ἀλλ’ ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν υἰὸν καὶ μονογενῆ, θεὸν λόγον, κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν [...]” DH 302. „Egy és ugyanazon egyszülött Fiú Úr Krisztust kell vallani két természetben össze nem elegyítve, változhatatlanul, meg nem osztva és szétválaszthatatlanul, anélkül, hogy az egyesülés által a két természet különbözősége bármi módon eltűnnék, hanem inkább úgy, hogy mindkét természet sajátossága épségben maradjon, amelyek egy személylé kapcsolódnak össze, nem tagozódik és nem osztódik két személyre, hanem egy és ugyanaz az egyszülött Fiú, Isten, Ige, Úr Jézus Krisztus, [...]” Hitvallások, id. kiad., 129.) és az efezusi zsinat 431-ben: „Εἰ τις οὐχ ὁμολογεῖ θεὸν εἶναι κατὰ ἀλήθειαν τὸν Ἐμμανουὴλ καὶ διὰ τοῦτο θεοτόκον τὴν ἁγίαν παρθένον (γεγέννηκε γὰρ σαρκικῶς σάρκα γεγονότα τὸν ἐκ θεοῦ λόγον), ἀνάθεμα ἔστω.” DH 252. „Ha valaki nem vallja, hogy Emmánuel valóságos Isten, minek következtében a Szent Szűz Istenszülő (mert test-szerint szülte Isten testté lett Igéjét), az legyen kiközösítve.” Hitvallások, id. kiad., 117. végzéseit.

42 Lásd: 32. és 33. lábjegyzet.

43 Lásd: 30. lábjegyzet. „Es Vincentius Lyrinensis azt írja, hogy az Aniazentegihaznak oly erős

vich fordításáról nem látszik tudni. Telegdi Miklós pécsi püspök (1579–1586) postilláinak harmadik kötetében több más szerző mellett olvasni javasolja Lirinumi Szent Vincét,⁴⁴ előszavában pedig nemcsak idézi az értekezést,⁴⁵ hanem egy részletet más adat híján minden bizonnyal saját maga le is fordít⁴⁶ – ami azt látszik valószínűsíteni, hogy Draskovich fordítását vagy nem ismerte, vagy nem találta kielégítőnek.

Összefoglalás

Talán a fentiekből kitűnhet, milyen intellektuális fölkészültséggel és nyelvi készséggel fordult Draskovich György pécsi püspök az V. századi latin hitvédelmi szöveghez. Még fontosabb azonban a lelkipásztori stratégia, hiszen állás-

bizonsága volt a reghi szokás, hogy ezzel giözetnek meg a Cyprianus igie, noha ö, a szent irásnak sok bizonsagiual, a Z. Püspökök giakor göleközetiuuel, nagi tudományauual, es ekesen szolással viáskodnék az igassagh ellen.” Pázmány Péter: Keresztyéni felelet a megdűcsöült szentek tiszteletirül, értünk való könyörgésekrül és segítségül hívásukrul (1607), sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Ajkay Alinka, Universitas, Budapest, 2016. 167. Másutt Szent Ágostonhoz kapcsolódóan Vince Canonját is idézi: „a mint a régiek e'képpen magyarázák: Catholica graece appellatur, quod per totum terrarum orbem diffunditur. Quod ubique, quod semper, hoc est vere et proprie catholicum.” Pázmány Péter: A Szent Írásrül és az Anyaszentegyházrül két rövid könyvecskék, II. könyv, 3. fejezet, 5. pont, in: Pázmány Péter Összes Munkái, V. kötet, s. a. r.: Demkó György, Budapest, 1900. 424. Az első latin mondat pontosan így hangzik: „Ipsa est enim Ecclesia catholica: unde καθολική graece appellatur, quod per totum orbem terrarum diffunditur.” Augustinus Hipponensis: Epistola LII, 2. PL 33, 194.

44 „A ki akaria, oluassa ue maga, en mostan chac neuket ielentem meg azoknac, es az ue irasoknac helyeket à kic erruel nyluabban irtanac. [...] Vincentius Lirinensis cont: haereses cap: 9. [...]” Telegdi 1580, 415. (Szent Péter és Pál apostol napjára). Továbbá: „Oluasd Vincent. lyrinine. lib. adu. prophanas haeres. nouit.” Telegdi 1578, 209. (Vízkereszt napi második prédikáció).

45 „Vincentius Lirinensis libro aduersus prophanas omnium haereseon nouitates” (Figyelemre méltó a görög szóhasználat, Vincével szemben.) Telegdi 1580, 11.

46 „Bizonyara szuekseges dolog, hogy minden keresztyen, ki à koezoenseges anyaszentegyhaz fiánac mondgya magát, à szent atyaknac hitehez ragaszzkodgyec, es abba hallyon meg. Mert ualaki azokat meg utallya, kic a keresztyeni felel, a Christusban egygyet ertettenec, nem embert utal meg hanem Istent.” Telegdi 1580, 11–12. (előszó, számozatlan oldalak). Jelen tanulmány szerzője nem tudta beazonosítani, hogy Vince műve melyik részletének felel meg ez a magyar szövegrészlet. Több részletben föllelhetők ugyan a motívumok, de így együtt nem.

pontunk szerint – amelyet a tematikus és érvelési párhuzamok alátámasztani látszanak – az *Epistola pastoralis* és az *Igen zep kenyw* összetartoznak. Segítségükkel a politikus-főúr – nem melleleg ez időben pécsi püspök – nyilvánvaló intellektuális és lelkipásztori erőfeszítést tett, hogy a katolikus hitnek a tévtanításoktól történő elválasztásához, illetve megkülönböztetésének módszeréhez világosan követhető támpontokat, sőt kritériumrendszert nyújtson. Sajnálatos módon egyelőre rejtély, hol bukkanhatott Lerinumi Szent Vince *Commonitorium* című kétrészes munkájára, ám a már-már feledésbe merült értekezés minden bizonnyal teológiai főnyereményt jelenthetett számára. Már a lefordítása is üzenetül szolgálhatott a befogadók részére, hiszen némelyek bizonyára fölismerhették a mű időszerűségét, mások azonban bizonyára – intellektuális vagy nyelvi okokból – elsőre értetlenül állhattak a magyar nyelvű fordítás előtt. Mindenesetre könnyen befogadható, világos kritériumkészletet talált a katolikus, azaz egyetemes hit meghatározásához, amely minden bizonnyal saját, lelkipásztori és egyházfejdelmi munkásságában is hasznosnak bizonyulhatott.

Ha Draskovich püspök pályafutását egészében tekintjük, (egyház)politikai tevékenysége igencsak összetettnek tűnik. Megítélése következésképp aligha rögzülhet egyértelművé, és akár a szó jó értelmében egyoldalúvá. Hiszen mást jelent a katolikusoknak és a protestánsoknak, mást a magyaroknak, mást a korabeli *Hungarusoknak* és ismét mást azon horvátoknak, akik éppen hogy kevésbé óhajtottak *Hungarusok* maradni. Pécsi, baranyai, magyar és horvát művelődéstörténeti jelentőségű, európai tájékozottságú, vezető egyházpolitikai személyiség, akinek ezúttal éppen magyar nyelvű fordítása egyértelműen elhelyezi őt a magyar és azon belül a pécsi művelődés- és lelkiségtörténet albumában. Széles körű műveltsége és birodalmi tapasztalata a (Bécsből és Pozsonyból gyakorolt) pécsi püspöki hivatala idején is képessé tették küldetésének elhivatott gyakorlására.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bellarmino 1586.** Bellarmino, Roberto (Bellarmino Szent Róbert): *Disputationes De Controversiis Christianae Fidei. Adversus huius temporis Haereticos.* Sartorius, Ingolstadt, 1586.
- Berndt 2006.** Berndt, Sebastian: *Kontext und Interpretation (Über die Abhängigkeit der Interpretation vom Kontext anhand des Kanons von Vinzenz von Lerin).* Bautz, Nordhausen, 2006.
- bibelwissenschaft.de.** Deutsche Bibelgesellschaft.
- Canisius 1559.** Canisius, Petrus: *Parvus catechismus catholicorum.* Collegium Societatis Jesu, Viennae, 1559.
- de Coster 1593.** de Coster, François: *Enchiridion controversiarum praecipuarum nostri temporis de religione.* Birckmann, Köln, 1593.
- Denzinger–Hünemann 2004.** Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai, szerk.: Heinrich Denzinger und Peter Hünemann, (Fila Béla és Jug László fordításának fölhasználásával összeállította Romhányi Beatrix és Sarbak Gábor, szerkesztette: Burger Ferenc, Örökmécs – Szent István Társulat, Budapest, 2004.
- DH.** *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum.* Hrsg. von Heinrich Denzinger, Herder, Freiburg, 2010.
- Draskovich 1561.** Draskovich György: *Igen zep kenyw az Kezenseges Igaz keztyen hytnek regysege, es Igassaga mellet [sic!], mynden Eretnesegnek [sic!] wysaghy ellen.* Hofhalter, Wien, 1561.
- Fedeles 2009.** Fedeles Tamás: Pécs a középkorban. In: Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József (szerk.): *A pécsi egyházmegye története I. (A középkor évszázadai: 1009–1543).* Fény, Pécs, 2009. 173–193.
- Filser 2001.** Filser, Hubert: *Dogma, Dogmen, Dogmatik (Eine Untersuchung zur Begründung und zur Entstehungsgeschichte einer theologischen Disziplin von der Reformation bis zur Spätaufklärung).* Lit, Münster, 2001.
- Fisichella 2017.** Fisichella, Rino: Der Kanon des Vinzenz von Lérins (Eine Relecture zur Interpretation des Lehramtes). In: George Augustin – Christian Schaller – Sławomir Śledziewski (hrsg.): *Der dreifaltige Gott (Christlicher Glaube im säkularen Zeitalter).* Herder, Freiburg, 2017. 507–536.

- Guarino 2013.** Guarino, Thomas G.: *Vincent of Lérins and the Development of Christian Doctrine*. Baker, Grand Rapids, 2013.
- Lortz 1913.** Lortz, Joseph Adam: Der Canon des Vincentius von Lerin. *Der Katholik*, 93. (1913), 245–255.
- LThK 1964.** *Lexikon für Theologie und Kirche IX*. Hrsg. von Josef Höfer – Karl Rahner, Herder, Freiburg, 1964.
- Milavec 2004.** Milavec, Aaron: *The Didaché (Text, Translation, Analysis and Commentary)*. Liturgical Press, Collegeville, Minnesota, 2004.
- Nestle–Aland 2012.** *Novum Testamentum Graece*. Hrsg. von Eberhard Nestle – Kurt Aland, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 2012.
- Oberlinner 1994.** Oberlinner, Lorenz: *Die Pastoralbriefe I. (Kommentar zum ersten Timotheusbrief)*. Herder, Freiburg, 1994.
- Oberlinner 1995.** Oberlinner, Lorenz: *Die Pastoralbriefe II. (Kommentar zum zweiten Timotheusbrief)*. Herder, Freiburg, 1995.
- Pazmani 1975.** Pazmani, Petrus: *De visibili in Christi in terris Ecclesia*. Widmanstadt, Graz, 1605, kiadja: Öry Miklós, Prugg, Eisenstadt, 1975.
- Pázmány 1900.** Pázmány Péter: A Szent Írásról és az Anyaszentegyházról két rövid könyvecskék. *Pázmány Péter Összes Munkái, V. kötet*. Sajtó alá rendezte: Demkó György, Budapest, 1900.
- Pázmány 2001.** Pázmány Péter: *Az mostan támadt új tudományok hamisságának tíz nyilvánvaló bizonyossága és rövid intés a török birodalomról és vallásról (1605)*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Hargittay Emil és Ajkay Alinka, Universitas, Budapest, 2001.
- PG.** Patrologia Graeca, Cursus completus, series graeca, ed. Jacques-Paul Migne, Garnier, Paris, 1844–1891.
- PL.** Patrologia Latina, Cursus completus, series latina, ed. Jacques-Paul Migne, Garnier, Paris, 1844–1891.
- Scherer 1608.** Scherer, Georgius: *Catechismus oder Kinderlehr in welcher alle Artickel unsers Christlichen Catholischen Glaubens gründtlich vnd klärlich außgelegt und wider alle Ketzereyen bestettiget werden*. Passau, 1608.
- Stewart 2015.** Stewart, Quentin D.: *Lutheran Patristic Catholicity (The Vincentian Canon and the Consensus Patrum in Lutheran Orthodoxy)*. Lit, Zürich, 2015.

szentiras.hu/SZIT. Szent István Társulati Biblia.

Telegdi 1562. Telegdi Miklós: *Az keresztyenségnec fundamentomirol valo ŕőeuid keonywechke.* Hofhalter, Bécs, 1562.

Telegdi 1578. *Az evangeliomoknak, mellyeket vasarnapokon es egyeb innepeken esztendő által az anyaszentegyházban olvasni és predikállani szoktanak, magyarazattyának elseo resze, melly magaba foglallya az adventteol fogva hvsvetig valo vasarnapi evangeliomokat egynéhány egyéb innepeknek evangeliomival és az oltari szentségről való három predikációval egyyetembe.* Michael Apffl, Bécs, 1578.

Telegdi 1580. Telegdi Miklós: *Az evangeliomoknak, mellyeket vasarnapokon es egyeb innepeken esztendő által az anyaszentegyházban olvasni és praedicalani szoktanak, magyarazattyának harmadic resze, mely magaban foglallya a szentec innepire ualo euangeliomokat.* Telegdi Miklós, Nagyszombat, 1580.

Telegdi 1898. Telegdi Miklós *pécsi püspöknek felelete Bornemissza Péter Fejlesztés című könyvére.* Közreadja: Rupp Kornél, Franklin, Budapest, 1898.

Varga 2009. Varga Szabolcs: *Művelődés, oktatás Mohács után.* In: Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József (szerk.): *A pécsi egyházmegye története I.* Fény, Pécs, 2009. 587–592.

Weber–Gryson 2007. *Biblia Sacra Vulgata.* Editio quinta. Hrsg. von Robert Weber – Roger Gryson, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 2007.

